

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 1(091):165.18

Ільїна Г. В.,
кандидат філософських наук, доцент, Київський
національний університет ім. Тараса Шевченка
(Україна, Київ), gileya.org.ua@gmail.com

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ВИМІР КОНЦЕПЦІЇ «ТЕОРІЯ» В СИСТЕМІ ФІЛОСОФСЬКОГО МИСЛЕННЯ

Досліджується проблема філософії як споглядання, уособлення якої в античні часи було поняття «теорії». Показано взаємозв'язок даної проблеми з методологічними принципами платонівської пізнавальної традиції та їх значення для формування філософської культури умоглядного та візуального мислення.

Ключові слова: метафора, споглядання, теорія, візуальний, зір, сонце, мислення.

З часів раннього періоду свого існування західна філософія описувала власне становлення за допомогою «окулярного» словника: «споглядання», «бачення», «рефлексія», «очевидність», «внутрішній зір», «прозріння» – усі ці та багато інших понять безпосередньо або метафорично вказують на спосіб осягнення тим чи іншим філософом дійсності. Водночас вони є «окулярними метафорами», які описують філософію як «дзеркало природи», в якій важливу роль відіграють поняття «ясності», «точки зору», «перспективи», «спекуляції», «світла розуму», «просвітництва» і «просвітлення». Сучасна філософія та наука використовують поняття, які втратили безпосередньо «візуальний» контекст, проте їх етимологія звертає саме до нього: наприклад, слово «теорія» (гр. *theoria* (θεωρία)) означало «споглядання» й пов'язувало діяльність філософа з діяльністю глядача на виставі. Постає завдання виявити основні аспекти поняття «теорія» в контексті методології концепту споглядання.

Вирішення даної проблеми здійснюється в когнітивних та епістемологічних дискурсах сучасної філософії. У дослідженнях Р. Рорті, Дж. Лакоффа, М. Джонсона підкреслюється значення метафоричного способу осягнення дійсності. Візуально-метафоричний контекст поняття «теорія» впливає з робіт Д. Хатченсона та Е. Найтінгейл. У дослідженнях Дж. Портера, Д. Коена, В. Мітчелла та інших аналізуються метафори «ясності», «точки зору», «перспективи», «світла розуму» для виявлення поставленого у філософії пізнавального завдання.

Невирішені частини загальної проблеми. Сучасна філософія демонструє ряд суттєвих досягнень у дослідженні метафоричного способу пізнання. Разом із тим поза увагою дослідників залишається історія формування поняття «теорія» в якості споглядання у філософському «дискурсі», пов'язаному з візуальним способом мислення.

Мета статті ставить завдання визначити концепції теорії як історичний конструкт в його взаємозв'язку із методологічними рефлексіями у філософському знанні, що відкриває нові, пізнавальні можливості інтелектуальної культури мислення.

Формування поняття «теорія» на перших етапах розвитку філософії здійснюється в контексті пізнання істини. Спочатку У філософії концептуальною є метафора осягнення істини як споглядання світла. При цьому світ істини існує за власними законами і не залежить від діяльності філософа, завдання якого полягає лише в тому, щоб дивитися – тобто сперечатися, філософствувати, «теоретизувати». В античності такий різновид споглядання був окремим видом діяльності, який називався «θεωρία», і саме з ним порівнювалася діяльність філософа. Тобто людини, яка легітимізувала право на одержання істини відносно інших індивідів, діяльність яких відрізняється від його вмінь і професійних здібностей.

У давньогрецькій мові поняття «θεωρία» означало «спостереження», «споглядання», «спілкування». Воно походило від слова *θεωρός* (*theōrós*) – глядач, свідок, спостерігач (слово «теорія» в українську мову запозичене із західноєвропейської мов). У системі античного пізнання «теорія» асоціювалася з окремим видом діяльності, з якою порівнювалася діяльність філософа як вченого. Філософська «теорія» є актом «споглядання». Це поняття також вживалося щодо глядачів релігійних церемоній і театральних постановок. Зокрема, воно зустрічається у творах Платона й Арістотеля.

Зазначимо, що у Платона «теорія» невіддільна від поняття «методу». У цьому контексті результатом творчості Платона стало подолання натруфілософського мислення, створення концепції ідей (форм), обґрунтування «строного» наукового філософського знання та виникнення дійсної метафізичної теорії. Це досягнення афінського мислителя високо оцінює Е. Гуссерль, який писав: «Можна сказати, що тільки з Платоном чисті ідеї – справжнє пізнання, повноцінна теорія і наука і (чим всі вони охоплюються) істинна філософія – входять в свідомість людства. Сам Платон також є першим, хто їх пізнавав і розробляв в якості філософські найважливіших (найбільш принципів) дослідницьких тем» [5, s. 12].

У своєму дослідженні «Видовища істини в класичній грецькій філософії» А. Найтінгейл стверджує, що «філософська теорія» пов'язана з «візією істини» в давньогрецькій філософії. Саме давньогрецькі філософи з подачі Піфагора (VI ст. до н.е.) вперше почали називати себе філософами, першими визначили філософію як спеціальну дисципліну та як особливу культурну практику: «Платон, Арістотель та інші мислителі V–IV ст. до н.е., – вказує А. Найтінгейл, – виступали проти традиційних «майстрів істини», навіть коли вони розробили різні концепції філософії у змаганні один з одним. У цей період дискусії щодо істинної природи філософії, отже, вищої форми знання, були живими і суперечливими. Ці основоположні дискусії формували (поряд з іншими речами) нову

«революційну» заяву: вищою формою мудрості є theoria, раціональне «бачення» метафізичної істини» [7, р. 3].

У даному контексті доречно погодитися з твердженням Г. Вагнера про те, що «начало метафізичних уявлень і думок припадає на таку ранню фазу історії людства, що воно з необхідністю не повинно підлягати можливості історичного дослідження. Однак походження нашої (принаймні європейської) метафізики – оскільки вона є і хоче бути теорією трансцендентного – доступна історичному пошуку. І якщо не можна обмежувати начала метафізики лише однією історичною особистістю і єдиним історичним письмовим твором, то все ж, воно знаходить у Платоні свою точку кристалізації. У платонівському «Федоні» ми знаходимо класичний для нас спосіб... яким наша метафізика одержала начало в якості теорії» [10, р. 364].

Важливим є і те, що поняття «*θεωρία*» в зазначений період асоціювалося не тільки з «метафізикою», не тільки з «глядачем», але й з певною соціальною роллю або громадським дорученням. В описуваний період «теоретиками» (*theoros*) називали людей, які здійснювали подорож чи паломництво за межі поліса для того, щоб спостерігати певні події, святі місця чи вистави. У класичний період «*θεωρία*» означала подорож до оракула або відвідання релігійних святкових дійств. Часто *theoros* направлявся містом як його офіційний представник для відвідання певних подій – до храму оракула чи на релігійну церемонію, і повертався з офіційним звітом, в якому була викладена подія, на споглядання якої він був відряджений. Відтак «теоретики» могли бути як приватними (самостійно відвідували певні події), так і громадськими (офіційними)» [7, р. 3]. Безумовно, подібні події, часом перед релігійними церемоніями, були пов'язані з трансцендентними, і їх з повним правом можна віднести до метафізики як науки та як теорії.

Разом із тим поняття «*θεωρία*» для теоретика означала дію, яка складалася з трьох кроків: залишення домівки, споглядання, повернення. Тому саме акт споглядання, бачення був в центрі цієї події. Це було обумовлено тим, що «*theoros* на релігійній церемонії або в храмі спостерігав об'єкти та події, які були сакралізовані шляхом ритуалів: глядач входив до «ритуалізованої візуальності», в якій секулярні режими споглядання були відсіянні релігійними ритуалами і практиками. Цей сакралізований режим глядача був центральним елементом традиційної *theoria*, і запропонував потужну модель для філософського поняття «бачення» божественних істин» [7, р. 4]. А також внутрішніх сутностей речей, на які спрямоване пізнання.

Отже, філософська *θεωρία* народжується з культурних практик, джерела яких лежать насамперед у релігійних дійствах і церемоніях. Тут проводиться аналогія між «теорією» як видом діяльності та «печерою» Платона, де філософ діє подібним до «теоретика чином». Адже алегорія «Печери» відтворює «трьохактну структуру досвіду» теоретика, який 1) полишає домівку, 2) споглядає дійство, 3) повертається розповісти про побачене [7, р. 4]. Акт споглядання, який можна асоціювати з діяльністю теоретика, складається з аналогічних трьох частин: 1) звільнений від оков в'язень печери виходить

назовні за її межі; 2) вийшовши, він має «подивитися наверх на світло», побачити людей, предмети, зорі, місяць, і, зрештою – сонце, досягнути його сутність; 3) повернутися назад, до інших в'язнів, і розповісти про свій досвід споглядання сонця, в який йому не повірять, що і буде відрізати його зі своїм досвідом від них.

Отже, вже в античну епоху філософський дискурс ґрунтувався на перцептуальних метафорах, пов'язаних із властивостями «зору» і «бачення». Платонівський «світ ідей» – це світ візуальний, такий, який можна «споглядати». «Споглядання» істинного «світу ідей» водночас є способом досягнення істини, підкреслює «візуальний» характер діяльності філософа.

Зазначимо, що «теорія» як діяльність філософа постійно зустрічається у Платона. Так само візуальні метафори присутні й у платонівському міфі про «Печеру», у метафорі про «Сонце». Філософ «споглядає» істину, проте не буквально. Світло і погляд вияслюють істину, і філософ має привілей споглядати її, і це споглядання означає те ж саме, що «дивитися» на сонце в міфі про «Печеру». За словами Платона, «простір, який відкривається перед нашими очима, подібний до помешкання у в'язниці, а світло вогню у ньому – до сили сонця. Сходження ж догори й споглядання речей, що перебувають у вишині, це піднесення душі до сфери, доступної для досягнення розумом. Допустивши це все, ти не помилишся щодо моєї заповітної думки, якщо вже прагнеш її почути. Правда, хіба лише бог знає, слухна вона чи ні. Отже, мої особисті уявлення мають ось який вигляд: вершиною світу думки є ідея добра – розрізнити її дуже важко, але якщо комусь це вдається, той неодмінно дійде висновку, що саме вона – причина всього, що слушне й прекрасне. І саме від неї у світі видимому походять світло і його володар, а у світі уявному вона сама – володарка, народжує правду і розум, і до неї повинен бути звернений погляд того, хто хоче діяти розумно як у житті приватному, так і в громадському» [2, с. 212]. Отже, метафори «сонця», «зору» і «бачення» у платонізмі відіграють ключову роль.

Пізнавальні контексти цієї ролі визначається взаємозв'язком вказаних метафор. Якими б зірками не були б у людини очі, вона нічого не побачить і не відрізнити кольори, якщо її зору не буде сприяти світло. Отже, світло є необхідною умовою бачення, тобто медіумом, чимось «третім», спеціально призначеним для «пов'язування» людського ока і видимого світу. Такий зв'язок – підкреслює Платон, – цінніше будь-якого іншого, тому що світло являє собою дорогоцінність. У свою чергу, світло не саме божество Геліос, хоча із всіх знарядь наших відчуттів він є найбільш «сонцеподібним». Здатність бачити постає як деяке втікання світла, а Сонце являє собою причину і світла, і зору [2, с. 212].

Повертаючись до проблеми асоціації діяльності «теоретика» як «глядача», зазначимо, що вона пояснюється його біографією. Можливо, це сталося тоді, коли він зустрів Сократа біля театру Діоніса на схилі Акрополя, куди йшов, щоб взяти участь у змаганні авторів трагедій. Відтак, як драматург і *didaskalos*, Платон перебуває в сфері, де його майстерність оцінюється глядачами. І далі – сам філософ в алегорії «Печери» виступає як той, хто споглядає істину, тобто

як «теоретик», як глядач певного дійства. «Театр істини» розкривається філософу, який має її побачити і розповісти іншим, тим, кому не вдалося звільнитися від власних пут.

Така асоціація так само «стверджується» й Арістотелем, який у своєму «Протрептику» порівнює споглядання світу із глядачем, який дивиться виставу. Слід зазначити, що «θεωρία» поряд з іншими метафоричними засобами візуалізації присутня в усіх працях Арістотеля. Його філософський дискурс можна розглядати як теоретизацію візуального. Як стверджує Дж. Портер, «методологічне дублювання очевидного, зокрема, в «Метафізиці» та «Політиці», з перших сторінок настільки вражає, що можна прийняти серйозно, майже буквально, кожен появу метафор сприйняття (світло, бачення, ясність) у дискурсі Арістотеля. «Розглянути» (skopein), «дивитися» (blepein), «бачити» (horan), «споглядати» теоретично (theorein) і так далі – найбільш часті характеристики філософської діяльності в Арістотеля (але також і у Платона)» [8, с. 95].

Яскравим прикладом представлення філософії як «споглядання» є діалог «Протрептик» Арістотеля. «Протрептик» – ранній твір Арістотеля, який, очевидно, написаний ним у період його перебування в Академії Платона. Існувало декілька згадок про твір в античних авторів, проте сам він був втрачений, і вперше ідея його реконструкції виникла в XIX столітті (асоціюється з іменем британського дослідника Інгрема Байвотера). Завдяки його дослідженню виявилось, що неопіфагорієць Явмліх у своїй роботі, названій «Протрептик до філософії», відтворює значні уривки з праці Арістотеля. Хоча праця не дійшла до нас і була відтворена за іншими джерелами, проте дослідники, які займають реконструкцією діалогу – Д. Хатченсон та М. Джонсон, стверджують: «У стародавньому світі «Протрептик», ймовірно, був однією з найбільш відомих робіт Арістотеля і, можливо, однією з найбільш відомих робіт з філософії будь-якого авторства» [6].

«Протрептик» – це жанр філософського твору, як правило промова або розмова, яка намагається «навернути», «вмовити», прийняти певну точку зору або певний спосіб життя. У випадку Арістотеля «Протрептик» є діалогом, мета якого – переконати молодих людей зайнятися філософією. В силу чого філософія та її переваги є головним лейтмотивом твору. І саме в контексті порівняння діяльності «філософа» і «теоретика» постає візуально-споглядальна природа «теорії».

У діалозі «Протрептик» Арістотель говорить про філософа як про того, хто йде на виставу. «Мудрість не є корисною або вигідною, – зазначає мислитель, – тому ми називаємо її не вигідною, але хорошою, і вона повинна бути вибраною не заради користі певної іншої речі, але заради себе самої. Бо подібно до того, як ми йдемо на Олімпійський фестиваль заради видовища, навіть якщо нічого більше не повинне вийти з цього – тому що theoria сама по собі є більш цінною, ніж гроші; і навіть якщо ми йдемо щоб побути «теоретиком» на фестивалі Діоніса, то не тому, що ми отримуємо щось від акторів (насправді ми платимо, щоб побачити їх)... то так само theoria всесвіту повинна бути вигороджена вище всіх речей, які видаються корисними. Насправді ми не повинні йти на такі клопоти, щоб побачити

чоловіків, які вдають із себе жінок і рабів, або атлетів, що борються і біжать, і не вважати правильним споглядати (theorize) без оплати природу та істину дійсності» [4].

Аналізуючи поняття «теорія» в традиції платонівського підходу Арістотель порівнює філософа-теоретика з «теоретиком», який іде споглядати видовище – спортивне змагання, або ж релігійне свято, або виставу, або суспільну дію. Тим самим може перейти до розуміння їх смислу, який містить ідеї – сутності (форми-сутності). Далі, у контексті поняття «теорія» у Арістотеля, потрібно згадати його βίος θεωρητικός – «життя у спогляданні», «споглядальне життя», що виступає в якості арістотелівського ідеалу. Проте це поняття можна знайти в давньогрецькій філософії від досократиків і до її завершення. Поняття βίος θεωρητικός часто розглядається як досить репрезентативне для античної філософії й пов'язується в першу чергу з «Державою» Платона та з «Нікомаховою етикою» Арістотеля. Останній прив'язує цей тип життя до діаноетичних чеснот, наприклад, «фронезису». Для Арістотеля «життя у спогляданні» – це найкращий тип життя. Тільки споглядання є самодостатнім.

Висновки. Таким чином, з часів свого виникнення поняття «теорія» змінювало своє значення. У Платона «теорія» виступає як результат взаємодії «бачення», «зору» і «Сонця», що відкриває можливість розуміння вищих смислів як ідей сутності. Певний час вона асоціювалася з філософією, а в сучасну добу – з певним обсягом наукових концептів, із системою ідей, які пояснюють певні явища, ґрунтуючись на загальних принципах. Для Арістотеля «θεωρία» є частиною його словника, за допомогою якого описується філософія. Діяльність філософа розглядається у контексті «метафори споглядання» й по суті є «метафорою зору», який виступає типом філософської діяльності.

Перспективи подальших розвідок. Досліджуючи поняття «теорії», Г.-Г. Гадамер стверджував, що вона не була настільки непрактичною і спекулятивною, якою вона видається у сучасній науковій епістемології. Натомість, вона включала момент «сакральної комунікації». «Теорія, – стверджує мислитель, – поширювала істину, була не активною, а пасивною (pathos), повністю включала і охоплювала все, що може бачити людина. З цієї точки зору ми намагалися пояснити релігійне тло грецької ідеї розуму» [1, с. 43]. Зазначений взаємозв'язок теорії з різноманітними культурними і споглядальними практиками зрештою були втрачені із спекулятивними інтерпретаціями теорії в Середні віки. У цей період спекулятивна традиція схоластики розробляла латинський аналог теорії – «contemplation» – «споглядання» у суто містично-умоглядному сенсі. Саме тоді теорія втратила свій взаємозв'язок з «баченням» дійства і практикою споглядання, зосередивши увагу на містичних і метафізичних способах пошуку релігійно-християнських смислів. Враховуючи дану обставину, необхідно дослідити проблему «споглядання в містично-іраціональному оприявленні».

Список використаних джерел

1. Гадамер Г. Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики. – М.: Прогресс, 1988. – 704 с. // Gadamer G. G. Istina i metod. Osnovy filosofskoj germenevtiki. – М.: Progress, 1988. – 704 s.

2. Платон. Держава / Платон. – К.: Основи, 2000. – 355 с. // Platon. Derzhava / Platon. – K.: Osnovy, 2000. – 355 s.
3. Семенов В. Е. Доминирующие парадигмы трансцендентализма в западноевропейской философии / В. Е. Семенов. – М.: РОССПЭН, 2012. – 687 с. // Semenov V. E. Dominirujushhie paradigmy transcendentalizma v zapadnoevropejskoj filosofii / V. E. Semenov. – M.: ROSSPJeN, 2012. – 687 s.
4. Aristotle. Protrepticus or Exhortation to Philosophy (citations, fragments, paraphrases, and other evidence [Electronic source] / [ed. and translated by D. Hutchinson, M. Johnson]. – 2015. – URL: <http://www.protrepticus.info/protreprecon2015i20.pdf>
5. Husserl E. Erste Philosophie (1923/24). Erster Teil: Kritische Ideengeschichte / E. Husserl // Gesammelte Werke (Husserliana). – Bd. IV. – Den Haag Nijhoff, 1956. – 468 s.
6. Hutchinson D. S., Johnson M. R. The Antidosis of Isocrates and Aristotle's Protrepticus [Electronic source] / Hutchinson D. S., Johnson M. R. – URL: <http://www.protrepticus.info>.
7. Nightingale A. W. Spectacles of Truth in Ancient Greek Philosophy / Nightingale A. W. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – P.3.
8. Porter J. Aristotle and specular regimes / J. Porter // Sites of Vision: The Discursive Construction of Sight in the History of Philosophy / ed. by D. M. Levi. – Cambridge, MA: The MIT Press, 1997. – P.95.
9. Raven J. E. Plato's Thought in the Making: A Study of the Development of his Metaphysics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1965. – 256 p.
10. Wagner H. Platos Phaedo und der Beginn der Methaphysik als Wissenschaft / H. Wagner // Kritik und Metaphysik: Studien / Hrsg. Von F. Kaulbach, J. Ritter. – B., 1966. – 464 s.

Iliana H. V., PHD in Philosophy, Associate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), gileya.org.ua@gmail.com

Methodological aspect of the term «theory» in the system of philosophical thinking

The article deals with the problem of philosophy as contemplation, the embodiment of which in the ancient times was the concept of «theory». The interrelation of this problem with the methodological principles of the Platonic cognitive tradition and their significance for the formation of the philosophical culture of speculative and visual thinking are shown.

Keywords: metaphor, contemplation, theory, visual, vision, sun, thinking.

* * *

УДК 130.123

Сакун А. В.,

доктор філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії, політології
та українознавства, Київський національний
університет технологій та дизайну
(Україна, Київ), gileya.org.ua@gmail.com

КУЛЬТУРА МИСЛЕННЯ В ЕВОЛЮЦІЇ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ: АНАЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС

Показана актуальність проблеми мислення в еволюції наукового пізнання в новосередньовічній і сучасній інтелектуальній традиції. Аналізується вплив способу мислення на формування культури, людини та науки в процесі зміни епох, а також мети і цінностей пізнання.

Ключові слова: мислення, сучасність, людина, наука, творчість, пізнання, раціоналізм.

Освоєння природного світу, активна діяльність в духовному житті обумовлено здатністю людини до мислення, яке виступає рушієм еволюції суспільства. Рівень мислення визначає як епоху в цілому, так і її важливі сфери. Особливого значення процес мислення відіграє у розвитку культури і науки. В її формуванні приймають участь різні форми пізнання і дослідження. Результатом є становлення культури мислення, концептуалізованого в сучасних теоретичних

дискурсах філософії. Її завдання полягає у визначенні найважливіших конститuentів раціональності сучасного знання. Конкретний спосіб застосування логічних процедур формує норми раціональності мислення, правила методологічних рефлексій. Теоретичне відтворення поступу культури мислення найбільш доцільно розкривається в дослідженні його цілісності в конкретну епоху, концептуалізуючись у філософсько-теоретичному знанні.

Складні теоретичні системи обумовлені наявністю творчого мислення, яке легітимізує розвиток науки, нових технологій, економічного добробуту, рівень демократії в суспільстві і свобода особистості. Очевидно, всі фактори і причини існування людини обумовлені способом мислення, від креативності, динаміки, енергій якого залежить власне прогрес цивілізації загалом. Справа не у визначенні формування способів мислення в історії людини. Для нас відправною точкою є розуміння того, то емпіричний рівень пізнання засвоює логічні зв'язки одного типу, але по мірі ускладнення процесів мислення потрібні мисленнєві процеси, які включають проміжні ланки. Їх система постійно зростала, породжуючи все більш складні форми теоретичного усвідомлення світу – філософію, науку, технології, освіту. А також різні форми їх презентації – методологічні рефлексії, когнітивні дискурси, інтерпретацію, синергетику. Завдяки ним кожна епоха, як і світ в цілому, постає у своїй конкретній визначеності та предметності.

Життя людини та його перспективи визначаються, головним чином, мисленням, яке дозволяє увійти в параметри реальності. Сам індивід в своїй діяльності, як правило, не виходить за межі структури своїх вихідних логічних і суспільних зв'язків. Разом з тим, в процесі розвитку історії соціуму і культури ускладнювалося як мислення, так і кожний вид діяльності. В силу чого ця структура здатна пояснити всі основні проблеми, з якими зустрічається соціум та людина в кожному епоху. Але сьогодні найбільш важливою є наша епоха, в якій здійснюється самореалізація особистості.

Уявлення про модерне бачення сучасного мислення формували не тільки і не стільки представники класичної філософії, скільки сучасні філософи-постмодерністи. Іншими словами, для розуміння теоретичного уявлення про культуру мислення епохи Модерну та постмодерну потрібно мати на увазі сучасні філософські дискусії про природу, місце та роль філософії класичної та посткласичної доби. Причому вони носять принциповий характер, оскільки мова йде про долю філософії в цілому. Після Г. Гегеля філософія із систематичної форми знання, якою вона була в епоху класики (модерну), стає переважно критичною і скептичною. Предметом її критики також є розум, однак на відміну від класичного критицизму (кантівського, наприклад), метою цієї критики є не створення вільної від догматизму, заснованої виключно на розумі метафізичної картини світу, а навпаки, доказ безсилля розуму створити таку картину. Критицизм тут – наслідок не зміцнення, а зруйнування віри в розум, який залишається системоутворюючою силою, залишаючись в кращому випадку знаряддям критики кожної системи. Якщо «класична філософія завдяки розуму прагнула виявити субстанційну єдність світу, то тепер подібна